

Старогръцка литература

2020/2021

Лекция X

Комедия и смешно. Аристотел за историята на комедията. Предаристофанова комедиография

Въпросът за „смешното“

Смешното (комичното) е естетическа категория, аналогична на трагичното. Всеки от нас има представа за смешно или трагично, която може да се открие при обмисляне на значението на думите. Тя не е ясно определена, така че е необходим разговор, при който хората да я прояснят и да открият общото и различното в употребата на думите, с които си служат.

Същевременно естетическата (и литературна) теория се стреми към възможно най-голяма яснота на значението, така че тези думи да бъдат термини, които да служат при изследването на естетическите предмети – каквито са и текстовете на литературата.

Смешното обикновено е свързано със случване – изменение, което засяга някого.

- Смешният е сгрешил така, че да се провали: опитвал е да постигне нещо, но не е успял.

- Неуспехът му не е окончателен - той има възможност да опита отново.

- Смешен е онзи, който опитва да се представи за някакъв, какъвто не е и не е необходимо да бъде.

- Смешният няма качества, за да постигне желаното – той е неподходящ за някаква дейност или дело.

- Той се представя за нещо различно от това, което е. Това е опит за измама и разкриването на този опит предизвиква смях.

- За да може случилото се да създаде смях, то трябва да е неочаквано за възприемащия го. Затова ние не се смеем на стари вицове и ситуации, които са ни познати, макар преди това те да са ни били смешни.

Аристотел за смешното

Античната теория на смешното е засвидетелствана на две места в текстовете на Аристотел – в „Поетика“, 5 и „Никомахова етика“ IV, 8.

Ето какво се казва в „Поетика“:

„Комедията пък, както казахме, е подражание на по-лоши хора, но не в цялата им порочност – тук смешното е част от грозното. Защото смешното е някаква грешка и грозота, не болезнена и не пагубна, каквато е тъкмо комическата маска – нещо грозно и разкривено, но без болезнено въздействие“.¹

Както виждаме, според Аристотел смешното е някакво отклонение от правилното и красивото; но не толкова силно, че да се възприеме като нещастие.

¹ 1449a 32-37; Ал. Ничев, 1975/1993. Следващите цитирания на „Поетиката“ са по неговия превод.

В „Никомахова етика“ се разсъждава за нуждата от забавление и шега; кой е способен да прави истински хумор и кои са лошите отклонения от него:

„Но понеже в живота съществува и отдих, и времето в него се прекарва във весело настроение, изглежда тук има някакво приличие в общуването – какви неща и по какъв начин трябва да се казват, а също да се изслушват.

И тъй, тези, които надвишават в смешното, се смятат за шутове и натрапчиви, стремящи се по всякакъв начин към смешното и повече стараещи се да предизвикат смях, отколкото да говорят благозвучни неща и да не наскърбяват този, с когото се шегуват. А онези, които без да казват нещо смешно те самите, се сърдят на говорещите, се смятат за диви и строги. Онези пък, които прилично забавляват, се наричат остроумни, тоест надарени с повратлив и подвижен ум...

Развлечението на свободния се различава от това на роба, и също на възпитания – от това на необразования. Всеки може да види това и от старите комедии, и от новите – в първите смешното е злословието, а във вторите – повече скритият смисъл, а той немалко се различава от злословието...

Следователно и добре възпитаният и свободният ще бъде такъв по държание, понеже самият той е закон за себе си. А такъв е средният – нарича се или тактичен, или остроумен. А шутът е подчинен на смешното, и нито себе си, нито другите щади, когато прави смях, и говори неща, никое от които добре възпитаният не би казал, а някои не би и слушал. А простакът е негоден за такива неща; защото с нищо не допринася към смеха...

Но изглежда, че отдихът и шегата са необходими в живота.“²

Възникване на комедията

Що се отнася до произхода на комедията, Аристотел различава появата ѝ като театър от тази като поетическо представяне на „истински смешното“. То бива разпознавано от „остроумния“, за когото се говори в „Никомахова етика“.

Комическите представления произхождат от „фалически шествия“ (както споменахме в лекция VIII - „Възникване на театъра и драмата“):

„И тъй, като произлязла от импровизации“ – и тя [трагедията], и комедията (първата – от запеващите на дитирамба, а втората – от тези на фалическите песни)...“³

Как комедията се е развивала впоследствие, за да стигне до вида си от V-IV в., е неизвестно, тъй като тя се е смятала за несериозен жанр и към историята ѝ не е имало интерес:

„И тъй, постепенните промени в трагедията и техните автори не са останали неизвестни, докато разволят на комедията, която отначало не била ценена, не е известен.

И наистина, архонтът сравнително късно започнал да дава комически хорове, по-рано те били от любители [желаещи]. Едва след като получила някакви форми, се споменават нейни поети. Кой е въвел маските, пролозите, разширения брой актьори и други подобни неща, не се знае.“⁴

Що се отнася до идеята за смешно, главната заслуга за въвеждането ѝ е на Омир. Преди него поетите, склонни към комическо изразяване, ставали ямбографи; в техните произведения преимущество е имала грубата шега и поименните (лични) нападки. Омир обаче представил истинския (възпитания) хумор и въвел в хумористичните си произведения измислени герои, а не действителни лица:

„По-сериозните изобразявали благородни дела и дела на благородни люди, а по-повърхностните – дела на лоши хора, съчинявайки първо хулни песни, както другите съчинявали химни и прослави.

Наистина, отпреди Омир не можем да назовем у никого такава поема, но вероятно поетите са били мнозина. От Омир насам има – например неговият „Маргит“ и други подобни поеми.

² 1127b 14-1128b 3; Т. Ангелова, 1993

³ 1449a 9-13.

⁴ 1449a 37-1449b 5.

Омир, който е ненадминат поет в сериозните видове, пръв показал чертите и на комедията, като изобразил в драматическа форма не хулното, а смешното: защото „Маргит“ се отнася към комедията така, както „Илиада“ и „Одисея“ - към трагедията.

След като се появили трагедията и комедията, поетите съобразно със собствената си природа започнали да се насочват към един от двата поетически вида; и едни сред тях от ямбописци ставали творци на комедии, а други от епически поети ставали трагически, тъй като последните форми били по-значителни и по-тачени от първите.⁵

Добрият комедиограф се познава по това, че не се занимава с действителни лица, а създава поетически образи. Защото ако просто осмиваше действителни лица, той би правил нещо, което е по-близко до историята (или реториката), отколкото до поезията:

„Затова и поезията е по-сериозна и по-философска от историята. Поезията говори предимно за общото, а историята – за единичното. Общото се състои в това, че такъв и такъв човек трябва да говори или върши такива и такива неща по вероятност или необходимост; към което поезията се стреми дори когато дава имена на лицата. Единично е – какво Алкивиад и сторил или преживял.

При комедията това е вече ясно: като съставят фабули върху принципа на вероятността, поетите по този начин дават случайни имена и нямат предвид отделни личности, както ямботворците.“⁶

Атичката комедия – периоди

Историците на литературата делят атичката комедия на два периода, от които имаме запазени произведения. Това са

1. Старата атичката комедия, която се е развила през V в. и от нея имаме 11 пиеси, всичките на Аристофан; и
2. Новата атичката комедия, свързана с името на Менандър. Той започва да представя пиеси към 320 пр. Хр.

Съществува и терминът „Средна комедия“, който е за времето от смъртта на Аристофан (към 385 пр. Хр.) до появата на първите Менандрови пиеси. От този период не са останали цели произведения, а само имена на автори и заглавия.

Когато Аристотел говори за „нови комедии“ („Никомахова етика“, 1128a 23), той има предвид създаденото през тази епоха.

Преди Аристофан

От преаристофановия период на Старата комедия също се знаят някои имена. Аристотел споменава атичките автори Кратет, Хионид и Магнес; като същевременно обръща внимание, че атичката комедия била предхождана от сицилийската, а може би и от мегарската:

„По тази причина дорийците претендират, че са създатели на трагедията и комедията. По-точно, за комедията претендират мегарците – както тукашните, които казват, че тя е възникнала по времето на тяхната демокрация, така и сицилийските, тъй като от Сицилия е поетът Епихарм, живял дълго преди Хионид и Магнес.“⁷

И също:

„Първи започнали да съчиняват комедии Епихарм и Формис. Отначало комедията дошла от Сицилия, а измежду атинските поети Кратет, изоставяйки ямбическата форма, пръв започнал да съставя диалози и фабули на общи теми.“⁸

⁵ 1448b 25-1449a 6.

⁶ 1451b 5-15.

⁷ 1448a 29-34.

⁸ 1449b 5-8.

Самият Аристофан често споменава имена на свои съперници от комическите състезания. Оттам са ни известни и заглавията на някои пиеси от Кратин и Евполис.

(следва)